

УДК 929 Воронцові: 061:22:7(477.74-21)

Людмила Лісунець

УЧАСТЬ Є. ВОРОНЦОВОЇ ТА С. ВОРОНЦОВА У ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО "ТОВАРИСТВА ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ"

У статті висвітлюється участь Є. та С. Воронцових в одеському "Товаристві образотворчих мистецтв". Розкрито мотиви їх участі, особистий внесок у зміцненні матеріальної бази інституції, підраховано суми здійснених ними пожертвувань, виокремлено основні напрямки діяльності.

Ключові слова: Є. Воронцова, С. Воронцов, одеське "Товариство образотворчих мистецтв", пожертвування, меценатство.

У другій половині XIX ст., завершився процес становлення Одеси, як економічного, наукового та культурного осередку. Важливу роль у цьому відіграли не лише підвалини, які заклали перші градоначальники міста, а й реформи, проведені у Російській імперії у 60–70-х рр. XIX ст. Перетворення, що стосувалися сфери політики, економіки, освіти і науки, культури призвели до пожвавлення й розгортання суспільного життя країни. В Одесі продовжувався процес організації громадських інституцій різних за напрямком діяльності від торгівельних – до наукових. В історії міста помітне місце посідає одеське "Товариство образотворчих мистецтв". Інституція, основні етапи її розвитку неодноразово були об'єктом вивчення науковців, і знайшли своє відображення у науковій літературі. Однак, на сьогоднішній день не вивченою у загальній історії товариства залишається діяльність окремих осіб, зокрема Є. та С. Воронцових, які стояли біля витоків його створення.

Незважаючи на достатню кількість робіт, присвячених одеському "Товариству образотворчих мистецтв", цей аспект досі не привертав увагу вчених. Діяльність Воронцових у роботі інституції співпадає у часі із процесом її утворення та становлення, тому історіографія проблеми включає літературу присвячену історії товариства.

У XIX ст. в історіографії набула поширення традиція написання ювілейних публікацій. До десятиріччя товариства була підготовлена "Историческая записка...". Фактологічний зміст праці доповнений статистикою, що дає змогу виокремити основні напрямки діяльності Є. та С. Воронцових у роботі організації. Для викладу матеріалу у працях подібного роду характерне виділення і короткий опис діяльності осіб, які відіграли важливу роль у товаристві, що дозволило визначити особистий внесок Є. та С. Воронцових у його розвиток [1]. Серед робіт сучасних науковців вагу має робота Н. Порожнякової [2, с. 266–271]. Зупиняючись на питанні витоків ідеї заснування товариства, дослідниця приходить до висновку, що для С. Воронцова ця справа була продовженням починань його батька, М. Воронцова. У роботах В. Абрамова [3, с. 174–181], Н. Декерменджи [4, с. 60–71], Є. Деменюка [5, с. 47–67] відомості про Воронцових зводяться лише до факту їх членства та посадового звання. Маловивченість питання діяльності С. і Є. Воронцових у роботі товариства, аналіз літератури із цієї тематики вказує на актуальність вивчення й наукову новизну розробки даної проблеми.

З огляду на невивченість питання в науковій літературі основою матеріалів для статті послугували дані джерел: звітів та преси. Дані звітної документації дозволили підрахувати суму пожертвувань, які внесли Воронцові на рахунок товариства, проаналізувати "фінансову сторону" їх діяльності.

Окремий пласт матеріалів становлять відомості, що містяться у пресі. Їх інформативну насиченість обумовила специфіка періодичної преси як виду історичних джерел, що містить в собі матеріали стандарту газети (замітки, статті) і тексти-джерела, які відносяться до інших видів історичних джерел (витяги із протоколів засідань, діловодна документація). Дані джерельної бази дозволили розкрити особистий внесок М. і Є. Воронцових у становлення інституції.

Помітною постаттю XIX ст. в історії Російської імперії загалом, і Одеси зокрема, була Єлизавета Ксаверівна Воронцова (1792–1880 рр.) – дружина генерал-губернатора Новоросійського краю М. Воронцова, благодійниця та меценат. Разом із чоловіком вона приймала участь в усіх проектах міста, що мали просвітницькі функції та стосувалися питання соціального захисту населення (стала засновницею низки благодійних установ, разом із М. Воронцовим поповнила із власного зібрання фонди бібліотеки, "Товариства історії та старожитностей"). Знавець мистецтва та меценат, Є. Воронцова не залишила поза своєю увагою і одеське "Товариство образотворчих мистецтв", виступивши тут у тандемі зі своїм сином С. Воронцовим.

Семен Михайлович Воронцов (1823–1882 рр.) – генерал від інфантерії, учасник кавказьких походів, Кримської та російсько-турецької війни 1877–1878 рр., одеський міський голова (1865–1870 рр.). Він брав активну участь у громадському житті Одеси, був членом декількох товариств, сприяв археологічним розкопкам, що проводилися на околицях міста. Список його регалій слід доповнити званням президента одеського "Товариства образотворчих мистецтв". Він вніс вагомий внесок у становлення та розвиток інституції, підтримував ідею її заснування.

Історія одеського "Товариства образотворчих мистецтв" розпочалася у 1863 р., коли на ім'я імператора Олександра II складене клопотання, у якому йшлося про те, що "...Одесі, як центру наукової та торгівельної діяльності Новоросійського краю при введенні нового управління містами, і з огляду на розвиток залізниці, належить багате майбутнє... Останні ж для свого успішного розвитку й процвітання потребують естетичної освіти" [6, с. 5]. На думку ініціаторів створення товариства, в місті потрібно заснувати товариство, яке б сприяло поширенню культури, а в подальшій діяльності відкрило картинну галерею та школу живопису. Через два роки клопотання підписано. 23 січня (6 лютого) 1865 р. відбулося перше засідання організації, яку очолили С. Воронцов (голова) й Ф. Моранді (заступник) – відомий архітектор, автор численних проектів Одеси, громадський діяч, який взяв на себе відповідальність за існування і розвиток одеського "Товариства образотворчих мистецтв". За словами Н. Декерменджи він 30 років вирішував питання організації навчального процесу, забезпечення фінансового становища інституції. Успішне вирішення цих завдань і налагодження механізму їх роботи мало забезпечити процвітання товариства [4, с. 60–71].

Інституція була заснована на громадських засадах, тому допомога міщан та їх інтерес до її діяльності відігравали вагомий роль у розвитку організації. З одного боку "Товариство образотворчих мистецтв", мало просвітницькі функції і було створене для одеситів, з іншого, жителі Одеси пожертвуваннями приймали участь в зміцненні його матеріально-методичної бази. У діяльності інституції простежується симбіоз його роботи і суспільства. Участь М. і Є. Воронцових у організації можна розділити на три напрямки: фінансування, формування методичної бази, здійснення керівництва. Одразу слід відзначити, що в навчальній частині вони участі не приймали, оскільки не мали освіти та навичок. Тривалий час головною проблемою товариства залишалося питання фінансування. З промов Ф. Моранді на засіданнях та зі звітів видно, що становище організації було досить скрутним, тому проблема фінансування стояла як питання її функціонування. С. і Є. Воронцові відіграли важливу роль у вирішенні завдання стабілізації та зміцнення фінансового становища інституції. Роботу у цьому напрямку вони проводили як самостійно, так і співпрацюючи.

Колективною роботою С. та Є. Воронцових можна вважати внесок ними на баланс товариства пожертвувань, оскільки кошти вони вносили зі спільного родинного статку, а також зважаючи на чергування їх здійснення. Перший крок у цьому напрямку зробила Є. Воронцова. У числі небагатьох вона пожертвувала 500 крб. на розвиток інституції на початку її роботи [7, с. 7] та тричі по 100 крб. упродовж часу свого членства у товаристві [8, с. 8]. Показовим було те, що пожертвування Є. Воронцової, принесені нею у 1868 р., скерували надання премій та нагород учням школи [9]. Таким чином, вона хотіла підтримати й заохотити вихованців до навчання. У подальшому традицію одноразових пожертвувань матері підтримав син. С. Воронцов упродовж 1868–1873 рр. поповнив бюджет організації на 1600 крб. [10, с. 8].

У 1875 р. Воронцові приймали участь у наданні допомоги товариству в організації свята на честь його десятиріччя. Загалом, ними пожертвовано 800 крб. Кошти скерували на премії та нагороди учителям і учням школи живопису одеського "Товариства образотворчих мистецтв" [11, с. 3].

Упродовж 1863–1867 рр. С. Воронцов обіймав посаду міського голови. Цей факт відіграв важливу роль у питанні фінансування організації. Використовуючи адміністративні важелі, він домогся виділення із місцевого бюджету для потреб товариства 5000 крб. [12]. Таким чином, С. Воронцов зміцнював матеріальну базу товариства не тільки як філантроп, але й в якості керівника, котрий зумів домогтися фінансування з боку держави, як у свій час це робив його батько.

Практична діяльність Є. Воронцової у товаристві не обмежувалася лише її доброчинними внесками. Упродовж декількох років вона очолювала раду дам-попечительок. Рада була окремим органом товариства. До її завдань входило підтримувати замовленнями художників, які перебували у скрутному становищі. Відомості щодо дії ради стосовно виконання своїх безпосередніх функцій відсутні у звітній документації товариства, однак матеріали преси дозволяють говорити, що орган діяв, а не існував номінально. У замітці, вміщеній в "Одеском вестнике" за 1866 р., повідомлялося, що на пожертвування Є. Воронцової та за її особистої ініціативи організацією придбано дві картини О. Неймана: "Естафета" та "Степ" [13]. Цей випадок можна розцінювати як покровительство та матеріальну підтримку митців.

Джерела також дозволяють припустити, що рада одночасно займалася пошуком коштів на розвиток товариства. Її члени були організаторами доброчинних маскарадів, лотерей, аматорських

спектаклів. Є. Воронцова, з огляду на свій вік не проводила їх від свого імені, але допомагала в їх організації, оскільки мала багатий досвід проведення заходів такого типу. На користь припущення, щодо збору коштів для товариства членами ради свідчить той факт, що у 1879 р. за ініціативи С. Воронцова, створено новий орган товариства – дамський комітет "із пошуку коштів", який мав зібрати гроші на зведення власної будівлі школи живопису. До нього увійшли: М. Воронцова, О. Папудова, Є. Маас та інші. Таким чином, офіційне утворення дамського комітету лише задекларувало роками напрацьовану практику, а покладена на жінок відповідальність зі збору коштів, була свідченням проведеної ними роботи у попередні роки.

Однією зі статей прибутків товариства значилися членські внески. При функціонуванні товариства склалася негативна тенденція – невиконання у повному чи частковому обсязі членами цього обов'язку. Воронцові ж навпаки, у числі небагатьох (Є. Гагаріна, М. Манук-Бей, Г. Маразлі, С. Раллі) щорічно вносили у якості членського внеску суму в розмірі 25 крб. Є. та С. Воронцові жертвували із родинних статків на користь товариства чималі суми. З першого погляду періодичність пожертвувань, їх розрив у часі може здатися невинуватими, але якщо взяти до уваги факт, що С. і Є. Воронцові були членами багатьох інших товариств, які також отримували від них допомогу.

Єлизавета Ксаверівна та Михайло Семенович надали можливість самореалізуватися багатьом художникам, архітекторам, скульпторам. Меценатство завжди було присутнє у діяльності М. та Є. Воронцових. Родинну традицію Є. К. Воронцова продовжила і в роботі товариства. У 1875 р. за її ініціативи та власним коштом засновано річну стипендію у розмірі 500 крб. Ця сума призначалася Красовському для навчання упродовж трьох років живопису в Римі [14]. Вибір стипендіата свідчив про високу оцінку таланту митця з боку Є. Воронцової, її глибокі знання живопису. Пізніше художник повернувся до Одеси і став викладачем школи живопису товариства.

Упродовж 20 років Є. Воронцова носила звання почесної покровительки "Товариства образотворчих мистецтв". У статуті організації зазначалося, що це звання могли отримати особи, які зробили вагомий внесок у її розвиток [15, с. 9]. Щоб оцінити повноту значимості "посади" достатньо сказати, що на той час таку честь заслужили лише члени імператорської родини та П. Коцебу [16, с. 10].

С. Воронцов, очолював товариство, однак основну роботу із організації навчального процесу школи живопису, забезпечення її методичної та матеріальної бази проводив Ф. Моранді. За таких обставин діяльність С. Воронцова, як керівника товариства, потребує конкретизації та уточнення. Дійсно, як управлінець він проявив себе менш яскраво, але на то є вагомі причини. По-перше, С. Воронцов хворів і тому часто виїжджав за кордон. В умовах своєї відсутності, він не мав змоги ефективно здійснювати управління товариством. По-друге, його участь у громадському житті країни потрібно співвідносити із його службовими обов'язками. Часті відрядження як державного посадовця, віддаленість місця служби від проживання не давали можливості координувати роботу організації, тому поточними справами займався Ф. Моранді. Як керівник інституції, С. Воронцов звертав на себе увагу передусім як організатор та прихильник заснування товариства. Хоча у клопотанні про започаткування організації немає імені С. Воронцова, в науковій літературі утвердилася думка, що він підтримував цю ідею із самого початку. Н. Порожнякова підкреслює, що таким чином С. Воронцов вирішив продовжити справу, розпочату батьком (М. Воронцов заснував школу живопису, однак вона припинила своє існування), у такий спосіб вшанувати його пам'ять. Обрання С. Воронцова президентом товариства також підтверджує його участь в заснуванні товариства. Адже, важко припустити, що особу, яка не мала відношення до нього, обрали керівником. Причому обіймаючи пост голови міста, він міг на адміністративному рівні посприяти швидшому вирішенню питання. Підтверджує думку й оцінка ролі С. Воронцова його сучасниками: "Добра пам'ять про нього із вдячністю довго буде шануватися нашим товариством з одного боку тому, що покійний князь завжди цікавився успіхами образотворчих мистецтв, був одним із засновників товариства, з іншої тому, що він постійно і особливо у скрутні часи своїм особистим впливом та значними коштами підтримував його початкову діяльність" [17, с. 9]. За вагомий внесок С. Воронцова в розвиток інституції йому за життя присвоєне звання довічного президента одеського "Товариства образотворчих мистецтв" [18].

Однією із форм діяльності організації було проведення виставок. Відкриття серії вернісажів розпочалося у 1865 р., коли з успіхом пройшла перша виставка "Товариства образотворчих мистецтв". З огляду на те, що власна колекція товариства сформувалася значно пізніше, експонати для вернісажів спочатку надавали жителі міста: М. Собанський, М. Мурзакевич, В. Рентель, М. Скаржинський, Ф. Моранді, В. Падлевський, М. Толстой та ін. Іменитий список продовжує сімейство Воронцових. Воронцові були відомими колекціонерами. Зібрання сім'ї дозволило С. і Є. Воронцовим надавати картини для виставок, що проводилися товариством. Для перших двох вернісажів Є. Воронцова не надала полотен, у зв'язку із відсутності в місті. У подальшому ж вона

охоче надавала власні картини для їх показу на виставках. Ф. Моранді у промові на черговому засіданні членів товариства відзначав: "Якщо мені вдалося влаштувати три художні виставки, то цьому успіхові ми зобов'язані підтримці Є. Воронцової та М. Воронцова, нашого голови С. Воронцова й інших, котрі надавали свої картини для виставок" [19].

Отже, участь Є. та С. Воронцових у товаристві в процесі його становлення мала основоположне значення. По-перше, вони були керівниками і таким чином скеровували й координували діяльність інституції. По-друге, Є. та С. Воронцові відігравали серед небагатьох інших провідну роль у зміцненні матеріальної бази товариства, всього ними пожертвовано 4700 крб., не рахуючи членських внесків. Хоча для Є. Воронцової товариство було "патронажною" організацією, у тому сенсі, що вона не вважалася ініціатором його заснування, її діяльність в ньому була досить різноплановою і значною.

Список використаних джерел

1. Историческая записка Общества изящных искусств от 28 февраля 1865 года по 28 февраля 1875 года // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 45 с. 2. Порожнякова Н. Одесское художественное училище имени М. Б. Грекова. История и современность / Н. Порожнякова // Вісник історико-краєзнавчого музею. – 2011. – № 10. – С. 266–271. 3. Абрамов В. Первая выставка Одесского общества изящных искусств в 1865 году. – Режим доступа: http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_37/alm_37_174-181.pdf. 4. Декерменджи Н. Одесскому художественному училищу 140 лет / Н. Декерменджи // ДНК Інформаційно-аналітичний журнал. – 2005. – № 2 (11). – С. 60–71. 5. Деменюк Е. Одесское общество изящных искусств, интернационал и евреи / Е. Деменюк // Иудаика в Одессе. Сборник статей по итогам работы программы по иудаике и израилюведению Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. – 2013. – Вып. 2. – С. 47–67. 6. Учреждение Общества изящных искусств в Одессе и его устав. – Одесса, 1865. – 19 с. 7. Историческая записка Общества изящных искусств от 28 февраля 1865 года по 28 февраля 1875 года // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 45 с. 8. Список членов общества изящных искусств в Одессе за первое десятилетие его существования с обозначением внесенных ими денег // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 20 с. 9. Одесский вестник. – 3 марта 1868. 10. Список членов общества изящных искусств в Одессе за первое десятилетие его существования с обозначением внесенных ими денег // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 20 с. 11. Пожертвования, собранные от разных лиц на устройство выставки Общества изящных искусств в феврале 1875 года, в память десятилетия Общества, на устройство концерта для раздачи денежных наград, премий и прочие // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 7 с. 12. Одесский вестник. – 12 января 1875. 13. Одесский вестник. – 18 мая 1866. 14. Одесский вестник. – 11 июля 1875. 15. Учреждение Общества изящных искусств в Одессе и его устав. – Одесса, 1865. – 19 с. 16. Список почетных покровителей Общества изящных искусств, почетных членов и лиц занимающих разные должности в Обществе // Отчет о деятельности Общества изящных искусств за первое десятилетие (1865–1875). – Одесса, 1875. – 10 с. 17. Отчет о деятельности Одесского общества изящных искусств в 1882 году. – Одесса, 1883. – 20 с. 18. Одесский вестник. – 5 июня 1875. 19. Одесский вестник. – 5 марта 1866.

Людмила Лисунец

УЧАСТИЕ Е. ВОРОНЦОВОЙ И С. ВОРОНЦОВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОДЕССКОГО "ОБЩЕСТВА ИЗЯЩНЫХ ИСКУССТВ"

В данной статье освещается участие Е. и С. Воронцовых в одесском "Обществе изящных искусств". Раскрыты мотивы их участия, личный вклад в укрепление материальной базы учреждения, подсчитаны суммы осуществленных ими пожертвований, выделены основные направления деятельности.

Ключевые слова: Е. Воронцова, С. Воронцов, одесское "Общество изящных искусств", пожертвования, меценатство.

Lyudmyla Lisunets

PARTICIPATION E. VORONTSOVA AND S. VORONTSOV IN THE ACTIVITIES OF THE ODESSA SOCIETY OF FINE ARTS

This article highlights the participation of E. and S. Vorontsov in the Odessa society of fine arts. Disclosed motives for their participation and personal contribution to the strengthening of the material base of the institution, the calculated payments made by them donations, highlighted the main branches of activity.

Key words: E. Vorontsova, S. Vorontsov, the Odessa "Society of fine arts", donations, patronage of arts.